

Pušis tradicinėje lietuvių kultūroje

JOLANTA ZABULYTĖ

Vilniaus dailės akademija, Kauno fakultetas

jolantoz@gmail.com

Straipsnis skirtas pušies vaidmens ir funkcijų tradicinėje lietuvių kultūroje tyrinėjimui. Remiantis įvairių šaltinių duomenimis, straipsnyje lyginamuoju aspektu aptariami įvairūs pušies vaidmens lietuvių tradicinėje kultūroje aspektai: jų ryšys su švenvietėmis, su mirtimi (pomirtiniu virtimu ir vėlės atgailavimu pušyse, egzekucijos vietomis, vaidenimusi ir kt.), su moterimis ir jų vaisingumu, su sveikata, Pasaulio ir Gyvybės medžio mitologemų bruožais. Straipsnio autorės nuomone, ryškiausias ir esminis pušies vaidmens bruožas – jos šventumas, atsiskleidžiantis šventviečių pušų atvejais ir atitinkantis ąžuolui bei kitiems šventviečių medžiams būdingas sakraliosios erdvės įcentrinio ir tarpininkavimo funkcijas – tai vieta, kur gyvena arba apsireiškia dievybės. Pagal tam tikrus bruožus galima spėti, kad amžinai žaliuojanti pušis galėjo turėti ir Pasaulio medžio, ir jo vedinio – Gyvybės medžio – reikšmių. Gydamosios pušies galios gali būti susiję ne tik su šiais vaizdiniais, bet ir su jos plačiu naudojimu liaudies medicinoje, kai galbūt tikėta, kad padeda ne tik dalys, bet ir pats medis (pvz., kojų, akių ligos). Amžinai žalios pušies ir mirties – gyvybės simbolika atsiskleidžia pomirtinio žmogaus būvio, vėlių būsto pušyse atvejais, šiai sričiai galima priskirti ir pomirtinio „namo“ – karsto, pušimis apsdintų kapinių pavyzdžius. Daugeliu atvejų pušis siejama su moterimis, tad šalia liepos, tai yra ir moterų medis, išreiškiantis gyvybės tęstinumo – vaisingumo esmę. Pušies ir vėlnio ryšiai nėra visiškai aiškūs, tačiau galima spėti, kad juos didele dalimi galėjo lemti pušų augimo vietos miške ir pakelėse. Analogiška situacija būdinga ir mirties bausmių atvejais – jų ir pušies ryšys, tikėtina, gali būti susijęs su mišku kaip „nugarbingos“ mirties vieta, o pakelė tarnauti ir didaktiniams tikslams, be to, pušų vainiko apatinių šakų formos neretai patogios tokiam smurtui aktui (kartais nurodoma, kad buvo kariama ant horizontalios šakos). Iš pasakoto plaukia apibendrinanti išvada, kad plačiąja prasme šventviečių pušys yra kosmogoninio medžio atitikmenys, o siauresne – kaip amžinai žaliuojantis medis, susijęs su gyvybės simbolika, į kurios plotmę įeina pomirtinis žmogaus būvis, sveikata ir vaisingumas. Pastaroji reikšmė būdinga ne tik baltų, bet ir daugelio kitų tautų tradicijoms.

Esminiai žodžiai: pušis, baltų kultūra, lietuvių kultūra, baltų mitologija, komparatyvistinė kultūrologija, tradicija, švenvietės, šventi medžiai

Kiekvienoje tautinėje kultūroje yra tam tikra išskirtinė svarbą dėl gamtinių, istorinių ir sociokultūrinių aplinkybių atsirandanti

simbolių ir įvaizdžių visuma, kurie nuolatos išskyla ir su funkcionuoja įvairiuose, netgi archajiškiausiuose, mitologijos, folkloro ir

kituose kultūros sluoksniuose. Vienas tokių dažnai baltų ir lietuvių mitologijoje bei folklore sutinkamų yra medis, konkrečiai pušis. Susidomėti pušies vaidmeniu lietuvių tradicijoje paskatino daugelio, ypač Žemaitijoje, pakelių, kitų vietų pušų ir religinių objektų – koplytelių, kryželių draugystė. Galima manyti, kad koplytėlės ir kryželiai pušyse buvo kabinami ant patogių, t. y. reikiamoje vietoje augančių, medžių, o religinis ženklas ant spygliuočio kamieno geriau matomas, kadangi neužstojamas lapijos. Tačiau įvairūs duomenys liudija buvus ne tik šiuos veiksnius.

Šventi, ilgus amžius senovės baltų genčių gyvenamų teritorijų ir vėliau žmonių gerbiami Lietuvos medžiai aprašyti ne vieno autoriaus, daugiausia dėmesio skiriant ąžuolui, liepai ar vaismedžiams, tačiau spygliuočių, šiuo atveju – pušies – vaidmuo baltų ir lietuvių pasaulėžiūroje iki šiol liko tik epizodiškai minimas, plačiau neatskleistas. Šio straipsnio tikslas – naudojantis įvairiais Lietuvos ir kitų kraštų šaltiniais – etnografinę medžiagą, tautosakos tekstais, istoriniais šaltiniais, liaudies medicinos ir liaudies pamaldumo praktikomis bei kontekstiniais iš įvairių tautų kultūros, mitologijos, folkloro duomenimis ir komparatyvistinės metodologijos teikiama galimybėmis atskleisti pušies vaidmenį lietuvių tradicinėje kultūroje.

Žinomiausios yra šventvietėse augančios senos arba savitos formos apeiginės (apžadų) pušys, kurioms priskiriama gydomoji ir įvairių malonių suteikimo galia. Viena tokių – koplytėlėmis ir kitomis aukomis pagerbta Kėgrių (Kėgrinės) miško pakelės pušis (Viekšnių sen.), nuvirtusi 2006 metais. Čia dažniausiai buvo prašoma sveikatos: pasakojama, kad pakabinęs šv. Panos koplytėlę, žmogus išsigydęs daktarų neišgydytas žaiz-

dotas kojas, kitas išprašęs sveikatos sergančiai dukrai ir atsidėkodamas pušį apkabinęs kaspinais¹, nevaisingos ar vaikų mirčių išvargintos moterys ant pušies aukodavo karolius ir kaspinus, prie pušies buvo vedami ir apkerėti bei sergantys gyvuliai². Kita apžadų pušis iki šiol gyva ir vadinama šv. Martyno vardu (Plikšilio šilas, Kelmės raj.). Vietos gyventojų dar šiandien pasakojama legenda apie miško takeliuėjusį aklą žmogų, prisėdusį prie drūto medžio pailsėti ir užmigusį. Sapne išgirdęs liepiant akis pasitrinti to medžio žieve. Nors ir dvejojamas, žmogus tai padarė. Kiek paėjęs pajuto, jog regėjimas grįžta. Laimingasis padėjo pušiai ir viską apsakė kunigui, kuris pušį pašventino. Pasklidus garsui apie šį įvykį, daugelis žmonių panorė savo bėdų atsikratyti – meldėsi, prašydami ar dėkodami ant pušies kabino kryželius ir šventųjų paveikslus, kaišė gėlėmis. Pušiai žmonės suteikė stebuklą patyrusio senuko vardą³. Kituose šios pušies istorijos variantuose praregi aklas elgeta, neregys bernas Martynas⁴.

Aukota prašant sveikatos ir prie kitų stebuklingų pušų: antai pasakojama, kad Peiliškių kaimo lauke auganti pušis

1 Vaitkevičius, V. *Senovės Lietuvių šventvietės. Žemaitija* (toliau - SLŠ-Ž). Vilnius, 1998, p. 276-277; Kėgrių pušis, *Mažeikių krašto enciklopedija*, <http://www.mke.lt/Kegriai> [žiūrėta 2012 12].

2 Buračas, B. Pagerbtieji medžiai (medžių kultas Lietuvoje). *Mūsų girios*, 1944, nr. 1/2, p. 81-82; Marcinkevičienė N. Medžiai ir kryžiai tikėjimuose ir papročiuose. *Šiaurės Atėnai*, 2008-11-07 nr. 915, http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=915&kas=straipsnis&st_id=16346 [žiūrėta 2013 02].

3 Peckus, D. *Naujasis Martyno pušies praregėjimas, Gimtasis kraštas*, 2008 gegužės 27 d, <http://www.valstietis.lt/Archyvas/Gimtojo-krašto-archyvas/2008-metai-Geguze/Naujasis-Martyno-pusies-praregejimas> [žiūrėta 2013 09]

4 Vaitkevičius, V. SLŠ-Ž, p. 496-497, nr. 698.

(Viekšnių raj.) kažkokiam Triaušiu išgydė ligotas kojas⁵; žinomas ir Laumės pėdos šventvietės šaltinio kompleksas, kur šaltinio vandens gydymoji galia derinama su apeigomis prie pušies (keliais apeinama tris kartus), padedant ligotoms akims (Biržuvėnai, Kelmės raj.)⁶; gydymo galią turi ir Pamedžiokalnio (Kelmės raj.), Apžadų kapelių (Kairiškių senkapis, Akmenės raj.) ir kitos, daugiausia Žemaitijoje augančios, pušys. Pasakojama, kad Palangos parke augusios dvi stora šaka suaugusios pušys, kurios gydydavusios išnirusius ir išlūžusius sąnarius – tereikėjo tarp šių šakų landyti ir trintis, užkalbant: „*Lai suaugs mano lūžęs stibikaulis, kai jūs dvi esat suaugusios*“⁷.

Pasak Mato Pretorijaus, Prūsijoje dar XVII a. II pusėje tokie suaugusiomis šakomis ar kamienais medžiai, vadinami *rumbuotais*, senuoju papročiu buvo gausiai ligonių lankomi prašant išsigydyti paralyžių ir kaulų lūžius, šiam tikslui prie jų aukotos skaros, keliaraiščiai, pinigai ir kita. Tikėta, kad deramai tokį medį pagarbinant, žmonės nebuvo paliekami be pagalbos. Autorius nurodo keturis jo žinotus rumbuotus medžius – Kasparo Hannenbergerio aprašytą didelę liepą Šakūnų kaime Skalvoje, Ragainės apskrities laukuose augusį ąžuolą ir Nybudžiuose buvusius du medžius – Pretorijaus sodo kriaušę ir miško eglę. Apie kriaušę pateikiamas pasakojimas, kad vaidilutės pasiūstas senas vyras iš Žemaitijos meldėsi prie rumbuoto vaismedžio siekdamas išprašyti savo Dievo pagalbos vaikaitį išgydant nuo paralyžiaus ir pavojingai lūžusių kaulų. Norėdamas atgrasinti

žmogų nuo stabmeldystės, Pretorijus įsakė kriaušę nupjauti. 1673 m. gaisro metu sudegė ir rumbuota Nybudžių miško eglė (Pranės Dundulienės klaidingai įvardyta pušimi⁸), prie kurios paralyžių ir lūžius gydėsi Prūsijos, Žemaitijos ir Lietuvos žmonės⁹. Galbūt panašią paskirtį turėjo (ar tebeturi?) ir dvi viršūnėmis suaugusios Šiurkiškių (Akmenės raj.) pakelės pušys su kopytėle? Kita vertus, svarbu pabrėžti, kad rumbuotų medžių gydymo galia priskiriama ne konkrečiai medžio rūšiai, o medžio formai – ertmę suformuojančiam suaugimui, tad Palangos pušys tik atliko tokiems medžiams būdingą paskirtį. Rumbuotų medžių gydymoji galia buvo žinoma ir slavams – daugelyje kraštų buvo praktikuojamas pralindimas per dvi suaugusias ar nulenkias šakas, nes tikėta, kad į kitą pusę išlenda jau kitas žmogus, o jo dvynys su liga lieka įlindimo pusėje¹⁰.

Gydant įvairius negalavimus, pušų veiksmingumas plačiai žinomas liaudies medicinoje. XX a. 4 dešimtmetyje surinkta etnografinė medžiaga liudija, kad dezinfekuojanti poveikį turinčiais nuovirais, degutu ir pušų šakų su kankorėžiais voniomis buvo gydomos odos ligos (niežulys, grybelis, plaunamos nudegintos vietos), vonios ir smilkymas padėdavo sergant nervų ligomis (naudota nuo priemėčio)¹¹, pumpurų nuoviru ir terpentinu gydydavo įvairius uždegimus, taip pat ir bronchitą, kvėpavimo takų

5 Balys, J. *Raštai*, T.2. Vilnius, 2000, p. 32; Vaitkevičius, V. SLŠ-Ž, p. 286, nr. 343.

6 Vaitkevičius, V. Ten pat, p. 293, nr. 353.

7 Vaitkevičius, V. Ten pat, p. 109.

8 Dundulienė, P. *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius, 2008, p. 16.

9 Pretorijus, M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, T. 3. Vilnius, 2006, p. 113–121.

10 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под ред. Н. И. Толстого, Т. 2. Москва, 1999, с. 63.

11 Biziuolevičius, S. *Liaudies medicina Aukštadvario krašte 1935–1936 metais*. Vilnius, 2013, p. 97, nr. 402, p. 109.

Rumbuota eglė
Nybudžių miške,
M. Pretorijaus piešinys
plunksna (M. Pretorijus.
*Prūsijos įdomybės, arba
Prūsijos regykla. T. 3.*
Vilnius, 2006, il. 9).

ligas, sąnarių reumatą, tulžį, gydamosios vonios naudotos sergant širdies ir kraujagyslių ligomis, spyglių ištrauka gydė skorbutą¹², dar neseniai pavasarį žmonės valgydavo spyglius, taip pagausindami vitamino C atsargas, brazdą vartojo nuovargiui, tarkuotą kankorėžį – dusuliui nuimti¹³. Pušies ryšį su sveikata išreiškia ir sapnai, – aiškinama, kad sapnuoti žydinčias pušis ligoniui reiškia sveikatos pagerėjimą¹⁴. Greta šventvietės medžio gydomojo poveikio svarbos, tikėjimą pušų gydomosiomis savybėmis galėjo lemti ir liaudies medicinoje nuo įvairių negalavimų plačiai naudoti pušies preparatai – matyt, tikėta, kad, jei padeda jo dalys, veiksmingas ir pats medis (pvz., akių, sąnarių ligos).

Pušies gydomosios savybės žinomos

- 12 Kaunienė, V., Kaunas E. *Vaistingieji augalai*. Žinynas. Kaunas, 1991, p. 261.
- 13 Červokienė, D. *Atsigręžkime į pušį*, Generalinė miškų urėdija, 2011, vasaris, <http://www.gmu.lt/archyvas/nid.2391/1>; Balvočiūtė J., *Pušys ne tik švarina orą*, <http://www.sveikatossodas.lt/index.php?lang=1&sid=289&tid=1857> [žiūrėta 2013 09]
- 14 *Senasis lietuvių sapnininkas*, Panevėžys, 1999, p. 319.

ir kitose šalyse. Antai Bohemijoje pušis naudota podagrai, virškinimo ir akių negalavimams (kataraktai) gydyti, karštus virtus klijus vartojo kaip vaistus nuo kirmėlių, acte virtais spygliais skalavo dantis ir dantenas, virtus kankorėžius naudojo šalinant vyriškas bėdas. Mohegano indėnai baltosios pušies arbatą gerdavo nuo kosulio ir šalčio, Teva indėnai pušies anglimi gydė tulžį, pušį naudojo ir laringitui gydyti, Kalifornijos indėnai pušį smilkė palengvindami kosulį, peršalimo ir reumato atvejais¹⁵.

Kaip ir daugelis gerbiamų šventų medžių, pušys yra ir įvairių malonių prašymo vieta. Kėgrių pušis padėdavusi ne tik ligose – 1987 metais A. Urbienė pasakojo, jog jaunystėje keliais tris kartus apėjus pušį, maldaudama suteikti malonę toliau mokytis, ir tą pačią dieną jos noras išsipildė¹⁶. Tikima, kad šv. Martyno pušis

15 *Dictionary of folklore mythology and legend*. Editor Maria Leach. New York, 1949, p. 871.

16 Būgienė, L. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieksnių

turinti apsauginių galių – pasak Nijolės Marcinkevičienės, vyresnieji pasakoja, kad prie jos žmonės prašydavo palaiminimo prieš ilgesnes, todėl pavojingas, keliones, o jaunimas – prieš vestuves, Apžadų kape-
lių stebuklingos pušies prašoma atitolinti nelaimės, susilaukti geresnio derliaus ir atsidėkoti už suteiktą palaimą¹⁷. Minėtų rumbuotų Palangos pušų buvo prašoma išspręsti ir porų problemas („*Sutaikink mane su vyru, kaip taikiai suaugusios pušys, kad gyvena*“)¹⁸. Užfiksuoti, tiesa, pavieniai fak-
tai, kad Žemaitijoje prieš karą per Šeštines šilumos ir lietaus buvo prašoma augalotų senkapių pušų¹⁹.

Kitos ypatingos pušys yra susijusios su priešinga gyvenimo sritimi – mirtimi. Su-
tinkami du variantai – vienos pušys išauga (rečiau pasodinamos) palaidojimo vietoje, kitos siejamos su įvykdytomis mirties bausmėmis, smurtine mirtimi. Štai keletas pirmo varianto pavyzdžių. Pasak pada-
vimo apie tris Krekenavos kalnelio pušis, ten buvo sudegintos ir palaidotos nekaltai raganavimu apkaltintos merginos, po mir-
ties virtusios pušimis, kurios maldininkų laikomos šventomis ir stebuklingomis²⁰. Padavime apie dvi Lydos kalno papėdės pušis pasakojama, kad jos išaugusios ant
lietuvių pagonių nužudytų ir toje vietoje palaidotų devynių pranciškonų kapo. Tapę

krikščionimis lietuviai pradėję jas gerbti²¹. Pasakojama, kad keturių kamienų pušis auganti ant palaidotų tėvų ir vaikų – keturių seserų bei brolių kapo (Balniai II, Jurbarko raj.)²², tautosakoje sutinkami motyvai, kad ir ant nužudyto, nuskendusio kareivio kapo išauganti pušis²³.

Esama ir pasakojimų apie pušimis pa-
verstus žmones – antai ant mitologinio Juo-
dojo akmens (Žibikiai, Viekšnių sen.) saulei leidžiantis verpia laumės, o jas pamatę žmonės paverčiami pušimis²⁴. Su tradicija ant kapo sodinti atitinkamą medį – mote-
rimis – liepą, eglę, vyrams – ąžuolą, beržą²⁵, siejasi ir, tiesa, reti atvejai, kai ant kapo pasodinama pušis. Tai Balio Buračo ap-
rašyta prie Giluvos kaimo (Ariogalos raj.) kryžkelėje augusi pušis su kopyltėle. Pasak senųjų Seredžiaus gyventojų, baudžiamos laikais žiaurumu pagarsėjęs dvarininkas Bielskis šioje kryžkelėje norėjęs išniekinti sutiktą mergaitę, o šiai pasipriešinus, negy-
vai užplakęs ir čia pat kryžkelėje pakasęs. Vėliau žmonės toje vietoje pasodino pušį, šiai užaugus, įkėlė kopyltėlę²⁶. Kertant pa-
laidojimų vietose išaugusius medžius, taip pat ir pušis, iš jų bėga kraujas, jos dejuoja žmogaus balsu, nesiduoda kertamos, todėl vengiama jas kirsti.

Tikėjimas, kad po mirties žmogus išau-
ga kapo medžiu, turi labai senas ištakas, nes siejasi su Bychovco kronikoje aprašy-

apylinkių pasakojimus. *Tautosakos darbai*, XXXIII 2007, p. 59.

17 Marcinkevičienė, N. Medžiai ir kryžiai tikėjimuose ir papročiuose.....; Marcinkevičienė, N. Tradicijų palaikymo šluočiai. *Liaudies kultūra*, 2004, nr. 2, p. 65.

18 Vaitkevičius, V. SLŠ-Ž, p. 109.

19 Stundžienė, B. Žemaičių folklorinė atmintis, *Tauto-
sakos darbai*, XXXIV, 2007, p. 36.

20 Buračas, B. Ten pat, p. 80–82.

21 Balys, J. *Raštai*, T. 1. Vilnius, 1998, p. 35; dar žr.: Dundulienė P. Min. veikalas, p. 62.

22 Vaitkevičius, V. SLŠ-Ž, p. 618–619, nr. 902.

23 Kербельтэ, B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, T. 3. Vilnius, 2002, p. 316.

24 Vaitkevičius, V. SLŠ-Ž, p. 289, nr. 346.

25 Giedrinė, R. Informacijos perdavimo papročiai laido-
tuvėse. *Mūsų apeigos ir šventės*. Kaunas, 1981, p. 51.

26 Buračas, B. Min. veikalas, p. 81.

tomis Kukovaičio motinos Pajautos kapo liepomis ir paties Kukovaičio palaidojimo vietoje suošusiu mišku, pagaliau, gal tai gali būti ir laidojimo medžiuose papročio atspindys²⁷?

Žmogaus ar dievo pomirtinio virtimo medžiu, ant kapo išaugančių medžių motyvai žinomi daugeliui tautų. Graikijos mitologijoje gedinčios Fajetono seserys paverčiamos medžiais, iš jų kamienų bėga kraujas, taip pat Europos tautų pasakose aptinkami motyvai apie medžius (ievas), kurias kertant bėga kraujas ir pan.²⁸. Tiesiogiai su pušimis susijusių analogijų randame senovės pasaulyje – frygų mitologijoje po mirties pušimi paverčiamas Kibelės sūnus Atis, o jam skirtose apeigose naudojama pušis prilyginama dievybei – kovo 22 d. miške nukirstą pušį, tarsi mirusįjį apvyniotą vilnoniu audeklu, papuoštą žibuoklių vainikais ir prie kamieno pritvirtinta nedidele Ačio skulptūrėle ypatingi Kibelės kastos nariai įnešdavo į šios deivės šventyklą. Ačio skulptūrėlė buvo suvokiama kaip jo medžio dvasios antrininkė, kuri buvo saugoma visus metus, paskui sudeginama. Panašių apeigų būta ir Egipte – mirties, pomirtinio pasaulio ir derlingumo dievui Ozyriui skirtame rituale iš šiam tikslui nukirstos pušies šerdies padarytas dievo atvaizdas buvo įleidžiamas į atsiradusią kamieno ertmę ir saugomas visus metus. Jameso Frazerio nuomone, tai esanti tie-

sioginė medžio, kaip mirusiojo buveinės, sampratos išraiška²⁹.

Žinome, kad lietuvių pasaulėžiūrai taip pat būdinga mirusio žmogaus perėjimo į medžius samprata, tačiau amžinai žalia pušis, kaip ir eglė, turi ypatingą ryšį su mirtimi, – kaip pažymi Daiva Vaitkevičienė, Šventaragio slėnyje mirusieji buvo deginami pušinėmis malkomis, tautosakoje „po pušele“, „į pušyną važiuoti“ reiškė mirti, liaudies dainose karstas vadinamas „baltų pušų nameliu“³⁰. Galima pridurti, kad pušis baltų kraštuose buvo paplitusi prieš 5000 metų, todėl natūralu, kad tai buvo ne tik gyvenamųjų pastatų, bet ir mirusiųjų namų medžiaga, nuo pirmųjų mūsų eros amžių žmonės buvo laidojami skobtiniuose ažuoliniuose ir pušiniuose karstuose, pušis tam naudota ir vėliau. Pasak Pėterio Šmito, senais laikais Latvijoje karstus taip pat išskobdavo iš storos pušies, todėl ir liaudies dainose jis vadinamas „vieno medžio namu“, „amžintuoju namu“³¹, o lietuvių tautosakoje – įvairiais namų sinonimais („dvareliu“ ir kt.) bei tiesiog „namu“³². Be to, pomirtinio namo (karsto) ir kitos mirusiojo buveinės (kapo) sampratos glaudžiai susijusios ir su kapų paminklais, – pastarieji yra ne tik palaidojimo vietos ženklai, bet ir saviti vėlės „namai“³³, todėl kaip ir ant kapo

27 Daugiau apie laidojimo medžiuose versiją žr.: Racėnaitė, R. Kai kurių pagoniškų laidojimo apeigų galimi relikvai tradicinėje lietuvių kultūroje. *Senovės baltų kultūra*, T. 8. *Tai, kas išlieka*. Vilnius, 2009, p. 105–111; Racėnaitė, R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius, 2011, p. 237–238.

28 Тайлор Э. Б., *Первобытная культура*. Москва, 1989, с. 374–375.

29 Фразер, Д. Д. *Золотая ветвь*. Москва, 1998 p. 365–370, p. 398.

30 Vaitkevičienė, D. Saulės sodai. *Liaudies kultūra*, 1997, nr. 1, p. 33.

31 Šmitas, P. *Latvių mitologija*, iš latvių k. vertė D. Razauskas. Vilnius, 2004, p. 81.

32 Racėnaitė, R. *Žmogaus likimo ir mirties...*, p. 241.

33 Plačiau apie tai žr.: Zabulytė, J. Antkapinis kryžius - medžio, gėlės analogas, Antkapinio paminklo kaip sielos „namų“ samprata. *Senoji lietuvių skulptūra, kryžiai ir kopytėlės*, [Pušis tradicinėje
lietuvių kultūroje](http://www.tradicija.lt/Tyrine-</p>
</div>
<div data-bbox=)

sodinamo medžio atvejais, paminklui buvo parenkama atitinkamo medžio mediena, antai XVIII – XX a. pradžioje Lietuvoje ir Mažojoje Lietuvoje ant vyrų kapų buvo statomi paminklai iš beržo, ąžuolo, moterims – iš eglės, liepos³⁴. Kol kas neaptikta duomenų, ar pušis, kaip moteriškos giminės medis, buvo naudojamas moterų kapams žymėti, bet žinoma, jog sakralumo atžvilgiu pušinis (Dzūkija) ir eglinis (Žemaitija) kryžius neprilygo ąžuoliniui³⁵, nors žvelgiant iš praktinės pusės, t. y. medienos ilgaamžiškumo prasme, neretai iš sakingos pušies arba eglės pagaminti paminklai išlieka ilgiau nei ąžuoliniai³⁶. Savitas amžinai žaliuojančios pušies ir mirties ryšys atskleidžia ir kapinių vietų bei jų apšodinimo atvejais – neretai kaimų, kai kurių miestelių senosios kapinės įkurdintos pušynuose, o dirbamuose laukuose arba pievose esančių kaimų kapinaičių orientyru dažnai esti kalva su senomis pušimis. Tokie senieji kapai primena senuosius mirusiems skirtus gojelius (Utenos, Anykščių, Kupiškio, Švenčionių ir kt. vietovės)³⁷.

Panašių bruožų randame ir kitose šalyse – Latvijoje tarp kryžiais įrėztų medžių

vyrauja pušys, o kryželių vaidmuo susijęs su mirusiojo sulaukymu atokiau nuo gyvųjų, t. y. taip pažymima mirusiųjų ir gyvųjų teritorijos riba³⁸; Baltarusijoje gyvavo paprotys kapinėse šalia antkapinių kryžių kaip konkretaus žmogaus „atminties medžius“ sodinti ąžuolus ir pušis (vyrams – ąžuolai, moterims – pušys?)³⁹, taip suformuojant mirusiems skirtus miškelius; Karelijoje ugrofinų kapinės steigiamos ant aukštos kalvos ir vadinamos *mannikko* (pušynas), komių antkapiniai ženklai „pas“ daromi tik iš pušies ir to paties amžiaus kaip žmogaus⁴⁰.

Dažnai pasakojama, kad miško pakelių pušys buvo ir egzekucijų vietos. Viena tokių – Svilės šventvietės (Kelmės raj.) pakaruoklių pušis – manoma, kad ant jos šakos buvo pakarta apie 200 žmonių – arkliavagių, plėšikų, sukilėlių, baudžiauninkų⁴¹. Su pastarųjų bausmėmis ar vietoj taikinio

jimai/Pomirtinis_gyvenimas.htm

34 Gimbutienė, M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Kaunas, 1984, p. 60; Čerbulėnas, K. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. *Tautodailės metraštis*, 1998, nr. 2, p. 54.

35 Marcinkevičienė, N. *Medžiai ir kryžiai tikėjimuose ir papročiuose...*

36 Dalis iki XX a. pabaigos išlikusių medinių kryžių buvo būtent iš sakingų pušų/eglių, pvz., Užpalių seniūnijoje 1844 m. pastatytas kryžius iš sakingos pušies nors ir apnykęs, bet stovėjo iki 1990 m. (2010 m. „Versmės“ ekspedicijos medžiaga, asmeninis archyvas).

37 2010–2013 m. ekspedicijų medžiaga, asmeninis archyvas.

38 Šmitas, P., minėtas veikalas, p. 202; Eninš, G. Vėlių kulto kryžiai gyvuose medžiuose. *Šiaurės Atėnai*, 2000 o8 5, nr. 29, p. 10–11; Zabulytė, J. Medžiuose įrėžti kryžiai ir jų kontekstas – mediniai kryželiai ir kopolytėlės medžiuose. *Senovės baltų kultūra*, T. 9. *Sakralieji baltų kultūros aspektai*. Sud. E. Usačiovaitė. Vilnius: LKTI, 2012, p. 334.

39 Раманюк, М. *Беларускія народныя крыжы*. Вильно, 2000, с. 53.

40 Конкка, А. П. Карельское и восточнофинское карсико в кругу религиозно-магических представлений, связанных с деревом, *Полевые финно-угорские исследования*, <http://www.komi.com/pole/archive/pole/9.asp>; Гапиопа, В. А. Использование древесной символики и некоторых архаических форм поминальных знаков из дерева при топографическом маркировании сакрального пространства в традиционной культуре верхневыхгодских коми, *Полевые финно-угорские исследования*, http://www.komi.com/pole/archive/pole/5.asp#_edn2 [žiūrėta 2012 12]

41 Informacinis stendas Svilės šventvietėje; Vaitkevičius, V. SLŠ–Ž, p. 500, nr. 707.

nušautais baudžiauninkais, pakartu kunigu susiję ir Balnių II (Jurbarko raj.), Jurgoniškių (Kelmės raj.), Šaukėnų (Kelmės raj.), Labakaršio (Ignalinos raj.) ir kitos pušys, kai kurios iš jų ir vadinamos Kartuvių pušimis (Jurgiškių k., Alytaus raj.)⁴². Su smurtine mirtimi siejama ir minėta šv. Martyno pušis – pasakojama, kad prie jos buvo nušautas ir išniekintas partizanas, todėl žmonės ir kabina kryželius⁴³. Siužetų apie mirties bausmių įvykdymą prie pušies aptinkame ir tautosakoje, – baladėje „Ponia poną nudaigojo“ nužudyto vyro broliai kaltininkę marčią pririša miške prie pušies ir sudegina⁴⁴.

Dalis pušų siejamos su užkastų lobių vietomis, kuriose vaidenasi. Pavyzdžiui, sakyta, kad vaidenosi prie trikamienės Napoleono pušies (Kurtuvėnų regioninis parkas), nes tikėta, kad čia paslėptas šio generolo auksas, pinigai esą buvo užkasti ir prie Švedų pušies Ažuožeriuose (Anykščių raj.), su paslėptais lobiais siejamos ir Videniškių, Druskių (Molėtų raj.) pušys⁴⁵. Tautosakoje lobiai neretai priskiriami velniui, tačiau šalia šio konteksto, kai kurie pasakojimai apie pušis gali turėti ir realų pagrindą, antai, pasak Broniaus Kviklio, archyviniai dokumentai liudija apie 1812 m. besitraukiančių prancūzų po Tirkšlių pušyno pušimis, Santeklių trimis pušimis (Viekšnių sen.)

užkastus išdo pinigus, kuriuos prancūzai vėliau ne kartą bandę surasti⁴⁶.

Kiti vaidenimaisi susiję su ne laiku, ne sava mirtimi mirusių žmonių palaidojimo vietomis ir vaiduokliais. Antai pasakojama, kad prie Asalnų ežero (Ignalinos raj.) pakrantės pušies buvo užkasti merginos/moters palaikai, todėl naktį matydavo besimaudančią moterį⁴⁷, prie Liukonių šventvietėje (Gelvonai, Širvintų raj.) augusios dvikamienės pušies matydavo velniui būdingas liepsnas, pabaisas, girdėdavo ūžimus⁴⁸, vaidendavosi ir prie šventos Salako (Zarasų raj.) pušies, įvairius vaiduoklius matydavo ir prie Šiurpiškių pušies (Batakių sen., Tauragės raj.); prie savo forma savitos, t. y. plačiai išsišakojusios, Pociškės (Šiaulių raj.) pakelės pušies matydavo katiną raudonomis akimis, sutikti ir juodai apsirėdę nepažįstami ponaičiai, iš anksto žinoję apie klebono mirtį, kurie, pasakotojo manymu, kaip ir juodas katinas, buvę velniais⁴⁹; juodą katiną taip pat matydavo ir prie Girnių (Šiaulių raj.) pakelės pušies⁵⁰. Pakelių pušys siejamos ir su tikėjimais apie velnio vedžiamus mirusius žmones, kitos – su velnio apžvais. Pasakojama, kad mirusius žmones matydavo prie minėtos miško pakelės Kėgrių pušies⁵¹ ir vienos iš dviejų Dirvonų šventųjų pakelės pušų⁵², mitologinėje sa-

42 Daugiau apie tai žr.: Vaitkevičius V. SLŠ–Ž, p. 466; *Paminkliniai medžiai Lietuvoje*, <http://medziai.apicentras.lt/?id=1&subid=1> [žiūrėta 2013 09].

43 Pakalnis, R. Letukaitė D. *Medžiai senoliai Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 55.

44 Basanavičius, J. *Ožkabalių dainos*, kn. 2. Vilnius, 1998, p. 88–89.

45 Vaitkevičius, V. Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija (SLŠ–A). Vilnius, 2006, p. 476, nr. 1025; p. 218, nr. 386.

46 Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*, T. 4. Vilnius, 1991, p. 370, 432.

47 Pakalnis, R., Letukaitė, D. Min. veikalas, p. 35.

48 Balkutė, R. Gydymas tikėjimu šventose Gelvonų apylinkės vietose. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 1, p. 84;

49 Daugiau apie tai žr.: *Pušys su koplytėlėmis*, http://www.kurtuva.lt/tur_straipsnis.php?id=770 [žiūrėta 2013 02];

50 Vaitkevičius, V. SLŠ–Ž, p. 523, nr. 744b.

51 Vaitkevičius, V. SLŠ–Ž, p. 277.

52 Prie vienos pušies vaidenosi, todėl prikaltas kryželis, kitoje pušyje įkelta koplytėlė, nes, pasak pasakojimų, kažkokiam žmogui, atvykusiam iš Piktuižių,

kmėje prie Girininkų pušies rastas avinas velnio apžavų dėka pasirodė esąs kerplėša, tautosakoje neretai sutinkami epizodai, kad velnio dvare pabuvęs žmogus atsitokėja prie pušies⁵³. Jono Basanavičiaus pateiktoje pasakoje „Žmogžudys, kuris numiręs gyveno“, žmogžudys, sudaręs sutartį su velniu, ir po mirties žudęs žmones, gyveno girioje išpuvusios pušies šaknyse – nukirtus pušį, buvo rastas lavonas su sudriskusia sermėga⁵⁴. Manoma, kad ant Velniakalnio (Molėtų raj.) nedidelės pušys augančios todėl, kad čia velniai šoko⁵⁵. Saviti pušies ryšiai su velniu atsiskleidžia tikėjime, kad Perkūnas trenkia į dvišakes pušis/egles, nes jų tarpe pasislėpęs velnias (Seda, Mažeikiai), nors esama ir atvirkštinio varianto, – velnias negali slėptis po pušimis/eglėmis, nes jų šakos auga kryžiumi (Liškiava)⁵⁶.

Aukojimą prie pušų norint išsigydyti luošumą Norbertas Vėlius priskiria velnio sferai⁵⁷ ir daro teorinę prielaidą, kad velniui, kaip chtoniškai būtybei, galėjo būti artima gydytojo nuo luošumo funkcija, tačiau šių

spėjimų neparemia pavyzdžiais⁵⁸. Nors tautosakoje velnias vaizduojamas raišas, jo, kaip gydytojo nuo šios negalios, vaidmuo lietuvių folklorui nebūdingas⁵⁹. Daugeliu atvejų velnio pasirodymus įvairiais pavaldais bei apžavus galimai lėmė ir pušų augimo vietos – miškas ir pakelė. Miškas tautosakoje nurodomas kaip viena iš velnio gyvenamųjų vietų, o kelias tradicinėje kultūroje suvokiamas kaip pavojinga ribinė erdvė tarp „savo“ ir „svetimo“ pasaulių, todėl juo naudojasi ne tik žmonės, bet ir epideminės ligos, mirtis (Giltinė), į pomirtinį pasaulį keliauja vėlės, pakelės medžiuose įsikuria ir atgailaujančios, savo laiko neišgyvenusių žmonių „dūšėlės“.

Kartais pušys siejamos su raganomis – štai Raganų kalno pušis (Širvintų raj.), manoma, išaugusi iš įsmeigtos raganos šluotos, Vaidlėnų kalne (Rokiškio raj.) tarp didelių pušų auganti menkutė pušis, sakoma, buvusi raganų „numelžta“ iš jos renkant smalą pokyliams⁶⁰. Raganų siejimas su pušimis šiuo atveju tik išorinis, kadangi esminis „raganiškumo“ kriterijus yra ne medis, o kalnas. Kita vertus, galima spėti, kad su raganomis pušys gali būti susijusios ir kaip „moteriški“ medžiai, nes N. Vėlius užsimena, kad liaudies dainose pušis gretinama su moterimis⁶¹. Pasak N. Marcinkevičienės, dar neseniai tikėta, kad moterų vėlės pereina gyventi arba atbūti „skaistytkloje“ pušyse, o Dzūkijos senolių pasakojama: „<...> *prisisapnavo*

---

prisisapnavusi švč. Mergelė Marija paprašė padaryti pietą. Žmogus kopyltėlę gražiai išraižė, žaliai nudazė ir papuošė Marijos figūrėle. <...> Dabar kabo jau ketvirtoji, visai nauja, o Dirvonų ir Sodeliukų gyventojai prie šventųjų pušų dar iki šiol ateina pasimelsti, atneša gėlių, per religines šventes uždega žvakutes. *Pušys su kopyltėlėmis*, http://www.kurtuva.lt/tur_straipnis.php?id=770, [žiūrėta 2013 02];

53 Kaip nurodo N. Vėlius, sakmės apie viešnagę velnio dvare ir atsipeikėjimą prie pušies žinomos Kupiškio ir Mažeikių apylinkėse, Vėlius, N. *Baltų pasaulėžiūros bruožai*. Vilnius, 1983, p. 124.

54 Basanavičius, J. *Lietuviškos pasakos įvairios*, T. 2. Vilnius, 1995, p. 348–388, nr. 188.

55 Vaitkevičius, V. SLŠ – A, p. 273, nr. 511.

56 Balys, J. *Raštai*, T. 1. Vilnius, 1998, p. 69, nr. 738, p. 63.

57 Vėlius, N. *Baltų pasaulėžiūros bruožai*....., p. 123.

58 Vėlius, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, 1987, p. 222;

59 Už konsultaciją šiuo klausimu dėkoju dr. Dainiui Razauskui.

60 Vaitkevičius, V. Ten pat, p. 105, nr. 596.

61 Vėlius, N. *Baltų pasaulėžiūros bruožai*....., p. 122.

*numirus moteriškė. Mani paskyrė supcis an pušalės <...>. Kų jau man sunku, tai sunku an pušalės <...>. Daugelis tep an pušalės pakutavoja*⁶², tai liudija ir minėti ant merginų kapų išaugusių/pasodintų pušų atvejai. Mitologinėje sakmėje „Plėkių pušys“ taip pat atskleidžiamas pušų, kaip moterų antrininkų vaidmuo: Plėkių dvare (Raseinių raj.) trys dukros pasodino ir, kad nenukirstų, užkeikė tris pušis; dviejų jaunesnių seserų pušys nudžiūvo, išnyko ir jų giminė, o vyresniosios giminė tęsiasi ir pušis su gandro lizdu tebežaliuoja, niekas nedrįsta jos pjauti⁶³. Matome tiesiogines sąsajas ne tik su merginomis, bet ir su jų vaisingumu (giminės tęstinumas, gandrų lizdis). Latvių liaudies dainose pušys, kaip ir liepos, eglės, vadinamos „merginų medžiais“ (*meitu koki*), ant kurių nuotakos kabina vainikus, o tai, manoma, gali būti susiję su senuoju papročiu – ištekančios puošti kai kurias pakelės pušis ir egles⁶⁴.

Dzūkijoje buvo žinomas paprotys važiuojant į jaunikio namus ant pakelės medžių kabinti tautines juostas, kaspinus, tad, jei tai buvo pušys (kas labai tikėtina pušynais turtingoje Dzūkijoje), šis paprotys panašus į latvišką, t. y. pušys gali būti siejamos su merginų vedybinio gyvenimu. Galbūt ne atsitiktinai ir prie rumbuotų Palangos pušų buvo prašoma santuokinės gerovės? Pušies vaisingumo simbolika atskleidžia lietuvių vestuviniuose papročiuose, – dainose minimos pušų viršūnės ir ša-

kelės, pasak Rimanto Balsio, simbolizuoja brandą, vaisingumą, perėjimą į motinystės stotą, o jaunamartę pirmą kartą vedant per gryčias vyro namuose, takas pabarstomas pelenais ir šluojamas pušine šluota linkint, kad būtų vaisinga⁶⁵.

Analogiškos reikšmės žinomos ir kitose šalyse – Tirolyje pušis vadinama vedybų medžiu⁶⁶, ji vedybinės laimės simbolis ir Rytų Azijos tradicijose, pvz., mene pušies spyglių poros simbolizuoja bendrą gyvenimą, dvi pušys – santuokinės ištikimybės simbolis⁶⁷.

Jei miško medis – pušis siejama su moterimis, kyla klausimas, ar ji ikirikščioniškoje tradicijoje negalėjo būti deivės ar mitologinės būtybės buveine, atributu? Antai, Antikos pasaulyje pušis buvo paskirta vyrams – Saturnui, graikų Panui ir romėnų Faunui⁶⁸, frygų atveju – siejama su minėtu Ačiu, tačiau kartu tai buvo ir Kibelės medis. Baltų tradicijoje gal ji sieta su miške gyvenusiomis Medeina, Ragaina, Giltine? Ragainos naudai iš dalies liudytų, tiesa, reti, raganų ir pušų ryšiai, tačiau Ragainos ir raganos ryšiai netyrinėti, todėl klausimas lieka atviras. Giltinė taip pat kartais sutinkama miške, o smurtinių ir mirties bausmių tematika prie pušų atitiktų jos veikimo lauką. Tačiau ši problematika taip pat dar laukia savojo laiko... Žinoma, kad su moterimis buvo siejama Laima ir įprastai jos medis – liepa. Pušų ryšius su

65 Balsys, R. Ten pat, p. 37.

66 *Dictionary of folklore mythology...*, p. 871.

67 Biedermann, H. *Naujasios simbolių žodynas*. Vilnius, 2002, p. 342; Becker U., *Simbolių žodynas*. Vilnius, 1995, p. 205;

68 Balsys, R. Ten pat, p. 37; Куклев, В., Гайдук, Д., Сосна, *Энциклопедия символов, знаков, эмблем*. Москва, 2000, с. 468–469.

62 Marcinkevičienė, N. Medžiai ir kryžiai tikėjimuose ir papročiuose...; Marcinkevičienė, N. Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą, *Liaudies kultūra*, 1997, nr. 5, p. 20.

63 *Sužeistas vėjas*, sud. N. Vėlius. Vilnius, 1987, p. 77.

64 Šmitas, P. Min. veikalas, p. 81.

moterimis liudija ne tik senieji liaudies papročiai, bet ir krikščioniškoji tradicija, – ant daugelio pušų kabinamos koplytėlės su žmonių užtarėja ir globėja Švč. Mergele Marija, o Žemaitijos pateikėjo nurodoma, kad „<...> *senovėje tik į pušis kėlė koplytėles su Panele Švenčiausia*“⁶⁹. Ši sąsaja atsiskleidžia ir dviejuose apsiereiškimų istorijose, ankstyvajame krikšto laike nutikusiose Aukštaitijoje. Pirmojo apsiereiškimo išsamus tekstas publikuotas kitame straipsnyje⁷⁰, todėl pateiksiu tik esmę.

Tai nutiko 1446 metais, t. y. praėjus 59 m. po Aukštaitijos krikšto, Šimonyse (Kupiškio r.), kai dabartinės bažnyčios vietoje, buvusiam šventame Šile, pasiklydę trys Šilinio vaikai ant šventuoju vadinamo kalnelio augusioje pušyje pamatė šviesos nutviekstą nepaprastai gražią poniją, skinančią vaisius nuo pušies. Vaikai išsigando, kad vaikščiodami šventame Šile užrūstino šilo deivę, tačiau moteris nuramino, kad ji esanti Gailestingumo Motina, paaiškino, kad „*ši vieta liko amžiams šventa*“ ir paprašė toje vietoje pastatyti bažnyčią, nes „<...> *kaip šito medžio šakos išsišakojusios į visas puses, taip aš savo dovanas dalysiu visiems iš šitos vietos, kam jos bus reikalingos*“. Kitais metais šalia šventosios pušies buvo pastatyta ovali koplyčia, įvyko ir keli stebuklingi išgijimai⁷¹. Kitas apsiereiškimas vyko pago-

nybės saulėlydyje Pušalote (Pasvalio raj.), kai rugius pjauti ėjusiai merginai pamiškės pušyje pasirodžiusi moteris su Kristumi ant kelių nurodė, kad šioje vietoje turi būti bažnyčia (kitame variante merginai aplink ranką buvo apsvinijusi gyvatė, o šią Dievo Motina nuvijusi).⁷² Dievo Motina skulptūros pavidalu tarp dviejų pušų pasirodė valstietei mergaitei Anai ir Agluonoje (Latvija), – šioje vietoje anksčiau buvusios senosios kapinės su šventu ažuolu, o Dievo Motinos apsiereiškimo vietoje dominikonai pastatė baziliką⁷³.

Šimonių istorija įdomi keletu aspektų. Pirmą, akivaizdžiai iliustruoja senosios šventvietės uždengimą naujos religijos vaizdiniais (minimą šilo deivę keičia švč. Mergelė Marija) ir objektais (švento Šilo Šventą kalnelį – koplyčia). Antra, Švč. Mergelės Marijos pasirodymas šventame Šile ant švento kalnelio augusiam medyje rodo, kad pušis jau buvo šventa, – egzistuoja daugelis pavyzdžių kai ši šventoji pasirodydavo anksčiau šventais laikytuose medžiuose, buvusiose šventvietėse, kaip ir Agluonos apsiereiškimo atveju (Pušaloto istorijoje minima tik pamiškė, todėl senasis pušies statusas nėra aiškus). Trečia, Dievo Motinos buvimas pušyje atskleidžia ir galimas šio medžio sąsajas su Gyvybės medžio semantika, nes pasak Vladimiro Toporovo, Gyvybės medis dažnai įsivaizduojamas kaip moteriško-motiniško personažo buveinė arba prie jo vaizduojama dieviškoji motina (pvz., Budos motinos Majos atvaizdai prie

69 Stundzienė, L. Žemaičių folklorinė atmintis. *Tautosakos darbai* XXXIV 2007, p. 36.

70 Zabulytė, J. Ten pat, p. 325.

71 Kun. Skrinškas, R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, <http://provita.vdu.lt/3/Id.htm> [puslapiai nenumuruoti, žiūrėta 2012 05]. Pastaba: šio autoriaus išleistoje to paties pavadinimo knygoje (Kauņas, 1999) apie Šimonių 1446 m. apsiereiškimą nėra šama, todėl cituojama iš interneto svetainėje www.piligrimai.lt paskelbto papildyto knygos varianto.

72 Ten pat, <http://provita.vdu.lt/3/Id.htm> (puslapiai nenumuruoti).

73 Ryžakova, S. Šventumo samprata latvių liaudies tautosakoje ir pasaulėžiūroje. *Senovės baltų kultūra*, T. 9. *Sakralieji baltų kultūros aspektai*. Sud. E. Usačiovaitė. Vilnius, 2012, p. 217.

aško kamieno)⁷⁴. Daugelio tautų tradicijoje Gyvybės medžio viršūnė vaizduojama pušies formos⁷⁵, Kinijoje ir Japonijoje pušis yra su Gyvybės medžio mitologema siejamas nemirtingumo medis, – pvz., Kinijoje ilgaamžiškumo deivė vaizduojama sėdinti po pušimi su kitu ilgaamžiškumo simboliu – varna ant šakos, be to, tikima, kad pušies sultys veikia kaip gyvybės eliksyras, t. y. atitolina senatvę⁷⁶. Latvių dainose spygliuočiai „dailūs“, „turtingi“, „žiemą ir vasarą apsirengę žaliais švarkais“, todėl yra tapę gyvybės simboliais⁷⁷, kas tapatu ir Gyvybės medžio esminei reikšmei. Lydos apskrityje Gyvybės medžio atitiktis – vestuvinio karvojaus viduryje buvo įsmeigiama pušies viršūnė su 5 nužievintomis šakelėmis, vestuvinėje lietuvių liaudies vestuvinėje dainoje taip pat minima Gyvybės medį atitinkanti schema⁷⁸:

*Oi tu pušela, linguonėle,
Lingavai rytą vakarėlį,
Devynias šakas augindama,
O šią dešimtą viršūnėlę.
Visas devynias vētružē laužē,
Man, dieve, laikyk viršūnėlę,
Raibai gegutei atsitūpti,
Ryta vakarēlis pakūkuoti*⁷⁹.

Su Gyvybės medžiu siejasi ir Šimonių istorijoje Dievo Motinos žadamos dovanos ir skinami vaisiai – pušų kankorėžiai. Pastarųjų simbolinės reikšmės lietuvių tradicijoje ir krikščioniškoje ikonografijoje nepavyko aptikti, tačiau

senovės Graikijoje pušies kankorėžis buvo „gyvybės kibirkštis“ ir vaisingumą reprezentuojančio falo simbolis (pvz., Bakcho trišakė lazda su kankorėžiais jos viršuje, manoma, kad ir italų kalbos žodis *pinia* (pušis) artimas *pino* (lyties organas)⁸⁰), semitams pušies kankorėžis – gyvenimo simbolis⁸¹, deivės Kibelės tarnai po kaklu nešiojo vaisingumą simbolizuojančius pušies kankorėžius, asirų antkapuose pušies šakos su kankorėžiais simbolizavo vaisingumą⁸², kankorėžiai buvo vaizduojami ir kai kuriuose Asirijos Gyvybės medžio variantuose (kitos formos – granato vaisiai, žiedai). Viduržemio jūros šalyse pušies (pinijos) sėklos nuo seniausių laikų iki dabar naudojamos maistui ir vyno gamybai (sąsajos su Kibelės orgijiška prigimtimi ir Dioniso/Bakcho kultais), Tesmoforijų šventėje kankorėžiai buvo metami į šventą Demetros rūšį idant garantuotų žemės ir moterų vaisingumą⁸³.

Nors daugeliu atveju pušys siejamos su moterimis, pasitaiko ir Perkūnui skirtų pušų. Tai Gojaus kaimo (Elektrėnų raj.) aukščiausia šventa pušis prie sodybos⁸⁴, Želvų miškelyje (Užvenčio sen., Kelmės raj.) 2005 m. nudžiūvusi, bet iki šiol bendruomenės gerbiama šventa Perkūno pušis. Abi pušys susijusios su buvusiomis senosiomis šventvietėmis, – pirmu atveju, tai rodo Gojaus pavadinimas, o apie 400 metų turinti Želvos pušis auga ant Perkūnkalniu

74 Топоров, В. Древо жизни. Мифы народов мира. Москва, Т. 1, 1997, с. 397.

75 Becker, U. Min. veikalas, p. 205.

76 Dictionary of folklore mythology..., p. 870, 871.

77 Šmitas, P. Min. veikalas, p. 202.

78 Plg. su kalėdinėmis dainomis apie elnių devyniaragi;

79 Balsys, R. Vestuviniai sodai: genezė ir simbolika.

Gimtasai kraštas, 2012, nr. 5, p. 33, 37.

80 Куклев, В., Гайдук, Д. Ten pat, с. 468.

81 Dictionary of folklore mythology..., p. 870.

82 Куклев, В., Гайдук, Д. Ten pat, с. 469.

83 Dictionary of folklore mythology..., p. 870; Balsys R., ten pat, p. 37.

84 Vaitkevičius, V. Perkūnakiemio mitų pėdsakais. *Tautosakos darbai*, XXXVI, 2008, p. 57

vadinamo kalnelio, – vietinių žmonių pasakojama, kad kadais tai buvusi Perkūno garbinimo vieta, nes 1860 m. čia rasta, bronzinė 35 centimetrų aukščio, manoma, Perkūno statulėlė. Dar šiandien senieji gyventojai pasakoja, kad kadais ant kalno degusi vaidilučių saugoma amžinoji ugnis, – žmonės tiki, kad pušies kamiene ir dabar matomos jų degintos ugnies žymės. Šalia kalno esanti Traukduobė – kaip tikima, esanti prakeiktos ir duobėje prasmegusio bažnyčios vieta, kur naktimis dar galima išgirsti varpų gaudesį⁸⁵. Pasak religijotyrininkų, daugelyje tradicijų su kalnu siejami dangaus dievai ir neabejojama, kad Lietuvoje Perkūnui skirti ritualai galėjo būti atliekami ant kalvų, kalvelių, todėl kalno ryšys su Perkūnu neabejotinas, ką rodo ir toponimika – gana nereti Perkūnkalniai⁸⁶. Tad Želvos pušis ant Perkūnkalnio visai teisėtai galėjo priklausyti šiam dievui skirtai šventviete, juolab jei jos amžius tikrai siekia maždaug XVI a. pabaigą, kai reformacijos metu vėliausiai krikštų priėmusioje Žemaitijoje daugelyje vietovių buvo praktikuojama dalinai pakitusi, bet vis dar gyva senoji religija⁸⁷.

Žinia, kosmologijoje kalnas yra ir *Axis mundi* išraiška, tai įprasmina ir medis (stulpas) ant kalno, todėl ant dangaus dievui, o Šiluvos apreiškime – Šilo deivei, skirtų kalnelių pušys yra ne kas kita kaip erdvę įcentrinanti ašis. Šia prasme susiduriame ir su Pasaulio medžio vaizdinio galimybe, juolab kad, N. Vėliaus nuomone, dainoje „Pasakyk mergele“ taip pat galima numanyti neryškiai išreikštą pasaulio modelį – augalas (pušis, eglė, rūta), kalnas, po juo akmuo, viršuje – paukštis, vėjas,⁸⁸ minėtoje vestuvinėje dainoje dešimta pušies šakelė skiriama gegutei, pasakoje apie žmogžudį, po mirties gyvenantį po sena pušimi, matome užuominas į Pasaulio medžio šaknyse esantį pomirtinį pasaulį, Medžiokalnyje (Kražiai, Kelmės raj.) be stebuklingo švento ažuolo, būta ir senos pušies, iš kurios stuobrio tryškęs šventas šaltinis,⁸⁹ šiuo atveju – ir požeminio vandens versmė, atitinkanti Pasaulio medžio šaknyse glūdinčius stebuklingus vandenius. Galima pridurti, kad pušies šventumą ir jos įcentrinantį vaidmenį rodo ir padavimai apie nugrimzdusias bažnyčias, kurių

85 Čičinskienė, E. Perkūno pušis jau nudžiūvo..., *Bičiulis*, 2005 06 08; Karpavičienė, D. Bendruomenė gaivina Perkūnkalnį. *Šiaulių kraštas*, 2008 m. lapkričio 15 d., <http://www.skrastas.lt/?data=2008-11-17&tid=1226674142>, [žiūrėta 2013 09]; Karpavičienė, D. Prie Perkūno pušies – ir giesmės, ir aukos pagonių dievams, *Šiaulių kraštas*, 2010 m. liepos 10 d., <http://www.skrastas.lt/?data=2010-07-12&rub=1144745056&tid=1278689160> [žiūrėta 2013 09];

86 Laurinkienė, N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*. Vilnius, 1996, p. 93–94.

87 Ivinskis, Z. Reformacijos raida Lietuvoje, *Krikščionybė Lietuvoje*. Čikaga, 1997, p. 141; Perkovskis J., *Žemaičių liaudies ornamentas: forma ir simbolika*, Vilnius, 1999, p. 77; B. Kviklys nurodo konkrečias į senąją religiją grįžusias vietas, kaip Palanga,

Darbėnai, Kretinga, Salantai, Gargždai, Plungė, Gintališkė ir kt. Autorius nurodo, kad šiam reiškiniui turėjo įtakos ir iki XVI a. pabaigos buvusių Žemaičių vyskupijos vyskupų nesirūpinimas sielovada, todėl tik su vyskupo Merkelio Giedraičio veikla vėl buvo pradėta skatinti krikščionybė Žemaitijoje. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, Tėsių vyskupija*, T. 1, Chicago, Illinois, 1980, p. 18–19. Vertingus rašytinius šaltinius bei įžvalgas apie XVI a. vidurio–pabaigos krikščioniškosios ir senosios religijos būvį pateikia ir G. Beresnevičius, žr.: Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2004, p. 26–33.

88 Vėlius, N. *Baltų pasaulėžiūros...*, p. 189.

89 Vaitkevičius, V. *SLŠ–Ž*, p. 475; nurodoma, kad 1934 m. šaltinis jau buvo išdžiūvęs.

vietose išaugdavusi pušis⁹⁰. Tad galima spėti, kad amžinai žaliuojanti, visais metų laikais gyvybines galias manifestuojanti pušis lietuvių tradicijoje galėjo būti ir tam tikrais Pasaulio bei jo vedinio – Gyvybės medžio – variantais.

Išvados

Remiantis įvairiomis lyginamosiomis strategijomis ir metodais aptarta baltų ir lietuvių tautosaka (etnografinė medžiaga, tautosakos tekstai, istoriniai šaltiniai, liaudies medicinos ir liaudies pamaldumo praktikos), atskleidžia įvairius pušies vaidmens aspektus lietuvių tradicinėje kultūroje. Pirmas ir bene svarbiausias iš jų – pušies šventumas, atsiskleidžiantis šventviečių pušų atvejais ir atitinkantis ąžuolui bei kitiems šventviečių medžiams būdingas sakraliosios erdvės įcentrinio ir tarpininkavimo funkcijas – tai vieta, kur gyvena arba apsireiškia dievybės, kur dieviškosios galios lengviau pasiekiamos ir padeda žmonėms ligų, ūkinių ir šeimos negandų atvejais. Antra vertus, lyginamoji analizė pagal tam tikrus konkrečius broožus sudaro pagrįstas galimybes spėti, kad amžinai žaliuojanti pušis gali turėti ir Pasaulio medžio ir jo vedinio – Gyvybės medžio reikšmių variantus. Trečia, gydo-

mosios pušies galios gali būti susijusios ne tik su šiais vaizdiniais, bet ir su jos plačiu naudojimu liaudies medicinoje, kai galbūt tikėta, kad padeda ne tik dalys, bet ir pats medis (pvz., kojų, akių ligos). Ketvirta, amžinai žalios pušies ir mirties – gyvybės simbolika atsiskleidžia pomirtinio žmogaus būvio, vėlių būsto pušyse atvejais, šiai sričiai galima priskirti ir pomirtinio „namo“ – karsto, pušimis apsodintų kapinių pavyzdžius. Penkta, daugeliu atvejų pušis siejama su moterimis, tad šalia liepos, tai yra ir moterų medis, išreiškiantis gyvybės tęstinumo – vaisingumo esmę. Šešta, pušies ir velnio ryšiai nėra pakankamai aiškūs, tačiau galima spėti, kad juos didele dalimi galėjo lemti pušų augimo vietos miške ir pakelėse. Galiausiai analogiška situacija būdinga ir mirties bausmių atvejais – jų ir pušies ryšys gali būti susijęs su mišku kaip „nugarbingos“ mirties vieta, o pakelė galėjo tarnauti ir didaktiniams tikslams, be to, pušų vainiko apatinių šakų formos neretai patogios tokiam smurto aktui (kartais nurodoma, kad buvo kariama ant horizontalios šakos).

Taigi apibendrinant galima teigti, kad plačiaja prasme šventviečių pušys yra kosmogoninio medžio atitikmenys, o siauresne – kaip amžinai žaliuojantis medis, susijęs su gyvybės simbolika, į kurios plotmę įeina pomirtinis žmogaus būvis, sveikata ir vaisingumas. Pastaroji reikšmė būdinga ir daugeliui kitų šalių tradicijų.

⁹⁰ Kerbelytė, B. Min. veikalas, p. 316; Vaitkevičius, V. SLŠ–Ž, p. 126, nr. 103.

Pine in Lithuanian Traditional Culture

Summary

The purpose of this article is to explore pine role and function in Lithuanian traditional culture. According to various sources, the article discusses on the comparative basis different aspects of pine role in Lithuanian traditional culture: pine relationship with places of worship, death (afterlife and ghosts turning into repenting pines, place of execution, haunting, etc.), with women and their fertility, health, the Tree of the World and the Tree of Life mythologems. In author's opinion, the crucial and key aspect of pine role lies in its holiness, which is revealed through pine in places of worship and which corresponds to the holiness of oak and other trees, belonging to worship places and performing functions of centralizing sacral space and mediating – the place where deities live and manifest.

Certain features suggest that evergreen pine could also convey the meaning of Tree of the World and its derivative, Tree of Life. Healing power of pine could be associated not only with these images, but also with its wide use in folk medicine, following old belief that the tree itself, not only its parts, can heal people (e.g. feet, eye diseases). The evergreen pine and death-life symbolism

reveals life after death, ghosts hosting in pines. It can also mean “home” after death (coffin), also illustrated by pines planted in cemeteries. In the most cases pine, alongside with lime, is associated with women and symbolizes essence of continuity of life and fertility. Pine and devil links are not clear enough, although they to the larger extend could have been determined by pine growing location, i.e. woods and roadsides. Similar interpretation also applies to the death penalties – their connection with pine might be largely associated with the forest as “disgraceful” place of death, while roadside could serve didactic purposes. In addition, the lower branches of the pine crown are often inconvenient for such an act of violence (sometimes referred to haltering should be proceeded on a horizontal branch).

With regard to what was stated above, it could be concluded that in the broad sense, the pines of worship places are equivalents of the cosmogonic tree, and in the narrower sense, they are evergreen trees, related to life symbolism, which includes afterlife, health and fertility. The latter meaning is characteristic not only to the Baltics, but to also other peoples traditions.

Keywords: Baltic and Lithuanian culture, Baltic mythology, comparative cultural studies, tradition, sacred places, sacred trees